

İçindekiler

Önsöz	xv
Takdim	xix
İslam İktisadı Sisteminin Kurumsal Yapısı <i>Monzer Kahf</i>	1
İslam İktisadı ve Kurumsal İktisat: Metodolojik Bir Tartışma <i>Adem Levent</i>	15
İslam Hukukunda İş Sözleşmelerinin Genel Esasları <i>Muhammad Tahir Mansoori</i>	41
Yeni İktisadi Düzendeki Vakıfları Yeniden Konumlandırmak <i>Hamdi Çilingir</i>	61
İslami Sosyal Finansın Üç Sektörlü Ekonomik Model Olarak Kavramsallaştırılması <i>Mohd Nahar Mohd Arshad</i>	75
İslami Sosyal Banka: Sürdürülebilir Bir Bankacılık Yaklaşımı <i>Shifa Mohd Nor</i>	101

Mikrofinans, İslami Bankaların Sosyal Başarısızlığına Karşı Bir Çözüm Olabilir mi? Bir Bağlantı Modeli Önerisi <i>Mücahit Özdemir</i>	125
Anonim Şirketin İslam Dünyasında Yeni Bir Ortaklık Modeli Olarak Gerekçeleştirme Süreci <i>Ömer Faruk Tekdoğan, Abdurrahman Yazıcı</i>	153
Bilinçli Teknoloji ve Teknolojik Değişim: Yapay Zekâ, Fintech ve Diğerleri <i>Masudul Alam Choudhury</i>	173
İslami Çoklu Finans Şirketler: Endonezya'daki Düşük Gelirli Gruplar için Sürdürülebilir Finansal Sisteme Yönelik Ödeme <i>Laily Dwi Arsyianti, Resfa Fitri</i>	189
Toplum Girişimciliği Gelişimi için Yeni Bir Endüstri- Akademik Ortaklık Modeli: i-Taajir Vakası <i>Norma Md Saad, Mohammad Aslam Haneef, Mustafa Omar Mohammad, Qurroh Ayuniyyah</i>	221
Dizin	253

Önsöz

Muhtelif aksiyomlaştırma ve matematikleştirme labirentinden geçen geleneksel ekonomi disiplini, sınırsız rasyonalizm, harici kurumlar ve mükemmel bilgiyi de kapsayan, neoklasik ekonominin varsayımlarını ve aksiyomlarını yeniden sorgulayan, yeni tartışmaların çıktığı kurumsallaşma ile yeniden yol ayrımındadır. Bu, ekonomik sistemdeki önemi ilk olarak Veblens ve Commons gibi isimler tarafından vurgulanan ve daha sonra ikinci bin yılın sonlarına doğru yeni kurumsal iktisadın savunucuları tarafından ortaya konulan çalışmalar ile yol ayrımın yeniden dirilişi olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kurumlar, bir toplumdaki ekonomik davranışları ve bunların uygulama özelliklerini yöneten kural ve normları ifade etmektedir. Dolayısıyla bu okullar, faktör donanımına, beşeri sermayeye, yatırıma ve teknolojik ilerlemeye ek olarak bir toplumun kurumsal yapı iskeletinin ekonomik performansında da önemli rol oynadığını iddia etmektedir. Bu ıkarım, kayda değer kaynak donanımları ve finansmana erişimi olan ülkelerin neden ekonomik olarak az gelişmiş olduğunu araştırmak için yapılan ampirik araştırmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İktisat teorisindeki eski ve yeni kurumsalcılar, bir ülkedeki büyümeyi etkin bir şekilde

harekete geçirememenin, örgütleyememenin ve finanse edememenin büyük ölçüde kurumsal yapısının zayıflığından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.

İslami ekonomik sistemdeki kurumsal yapı iskelesinin detayları, geleneksel disiplindeki kurumsal tartışmalardan önce gelmekle birlikte, araştırmacılar son zamanlarda İslam iktisadının kurumsal perspektifinin derinliklerine inmeye başlamışlardır. İlginçtir ki, eski ve yeni kurumsalcılar, neoklasik teorisinin ardındaki gerçekçi olmayan varsayımları, İslam iktisatçılarının uzun zamandır ortaya koydukları hemen hemen aynı soruları sorarak eleştirmişlerdir. Oysa İslam iktisadı metodolojisi kurumsalcı metodoloji ile ayrılığa düşmüştür. Çünkü İslam iktisadı, İslam'ı mülk, piyasa, dağıtım ve yeniden dağıtım, risk paylaşımı, sözleşme ve güvenle ilgili kuralları detaylandıran kural temelli bir sistem olarak konumlandırmaktadır. İslam ekonomisinin kurumsal temellerinin üstünlüğü mantıksal olarak ilahi kuralların insan yapımı yasalar üzerindeki üstünlüğünden kaynaklanmaktadır. Bu kurumlar sadece dışsal değil, aynı zamanda bireylerin kalplerinde ve vicdanlarında da bulunmaktadır. İslam'ın kendine has değerleri olduğu için Müslüman toplumlardaki değer ve normların yansıttığı iç kurumlar ile gayri resmî kurumlar birbirinden ayrı durmaktadır.

Bu başlıkta naçizane anlatılmaya çalışılan, İslam iktisadındaki kurumsal bakış açılarıyla ilgili teorik kavramları okuyuculara tanıtmak, özellikle İslam iktisadi kurumlarının geleneksel olanlarla kesiştiği alanları vurgulamaktır. Kitap, ayrıca İslami kurumsal iktisadın temel ilkelerine uygun örgütsel düzenlemeleri de değinmektedir. Son bölümde, günümüz ortamında pragmatik olarak tasarlanabilecek İslami kurumların uygulamalı modellenmesini göstermek için bazı gerçek vaka çalışmalarını tartışmaya açılmıştır.

Eser, her biri usta akademisyen(ler) tarafından yazılan on bir bölümden oluşmaktadır. Ünlü yazar Monzer Kahf tarafından kaleme alınan birinci bölümde, İslam iktisat sisteminin altını çizen ve İslam dininin derinliklerinde kurulan bir yaşam biçimi olmuş resmî kurumlar tartışılmaktadır. Bir sonraki “Kurumsal İktisat ve İslami İktisat” başlıklı bölümde oldukça tanıdık bir isim olan Adem Levent, ortodoks neoklasik iktisadın iki zıt düşünce ekolü arasında metodolojik bir tartışma ortaya koymaktadır. Yazar İslami iktisadın kurumsallaşmış bir süreç olarak ele alınması gerektiğini önermektedir. Üçüncü bölümde, çokça atıfta bulunulan Tahir Manoori, İslam hukukundaki sözleşmelerin seçkin ilkelerini tartışmaktadır. Sonraki birkaç bölüm, resmi İslami kurumların uygulamasından kaynaklanan örgütsel yapıları gün ışığına çıkarmaktadır. Hamdi Çilingir, yirminci yüzyılın önde gelen Osmanlı alimlerinden Hamdi Yazır’ın (ö. 1942) çalışmaları ışığında vakıf sisteminin teorik ve uygulamalı olarak yeni ekonomik düzen içinde konumlandırılabilme şeklini açıklamaktadır. Mohd Nahar Arshad, Shifa Mohd Nor ve Mücahit Özdemir’in yazdığı İslami sosyal finans ve mikrofinansın rolüne ilişkin sonraki üç bölüm, resmi ve gayri resmi İslami kurumların eksikliğinin katılım bankaları gibi kurumsal yapıları toplumsal sorumluluklarından uzaklaştırdığı bir atmosferle uyumlu hale getirmektedir. Kitabın sekizinci bölümünde Ömer Faruk Tekdoğan ve Abdurrahman Yazıcı, anonim şirket kavramını, İslam şirketler hukuku kapsamında ortaya çıkışından günümüzdeki haline gelene kadar geçen süreçte değerlendirmektedirler. Dokuzuncu bölümde, meşhur Masdul Alam Choudhury, kendine özgü bir şekilde, teknoloji seçiminin kurumsal etkilerini ve bunun altında yatan epistemolojik bağlamı ele almaktadır. Tartışmayı sonuçlandırmak üzere Laily Dwi Arsyianti ve Resfa Fitri’den iki bölüm ve Norma MD Saad ve diğerleri kısmi, hatta neredeyse tam olarak, İslam’ın kurumsal

ilkelerinin uygulanmasından doğan bazı gerçek vaka çalışmalarını sunmaktadırlar.

Yazarlara, alanın bütün seçkin isimlerine bu kitaba yaptıkları katkılardan dolayı minnetlerimi sunarım. Bu çalışmadaki bölümlerin çoğu ilk defa, ev sahipliğini İslam İktisadı Araştırma Merkezi'nin (İKAM) yaptığı ve en samimi takdirlerimi hak eden 8. İslam İktisadı Atölyesi'nde sunulmuştur. Değerli hocalarım Lütfi Sunar ve Necmettin Kızılkaya'ya motive edici rehberliklerinden dolayı fikri borcum bulunmaktadır. Routledge İslami İş ve Finans Serisinin editörü Ishaq Bhatti'ye rehberliği ve teşvikinden dolayı, Routledge yayın ekibinden Christiana Mandizha ve Kristina Abbotts'a bu yazının organizasyonu ve yayınlanması boyunca sürekli yardım ve desteklerinden dolayı borçluyum.

Alanın büyük otoritelerinden Abbas Mirakhor ve Monzer Kahf gibi muazzam zihinlere sahip kişilerle bir unvanı paylaşmak benim için çok büyük bir onurdur. Masudul Alam Choudhury, Muhammad Tahir Mansoori, Adem Levent ve Hamdi Çilingir gibi seçkin akademisyenlerin çalışmalarını düzenlemekten naçizane bir gurur duymaktayım. Ne bilgi derinliği ne de yılların tecrübesi bakımından yukarıda sözü geçen isimlerin ve diğer yazarların hiçbirinin ellerine su dökemem; bu nedenle, çalışmadaki herhangi bir eksiklik yalnızca bana aittir.

Ahsan Shafiq

2 Ekim 2021

İstanbul

Takdim

İslam İktisadında Kurumsal Bakış Açısı

İslam'ın ekonomi vizyonunu temel alarak kurumsal bakış açısı gibi önemli bir konuyu, özellikle de COVID-19 pandemisi ile uğraşan dominant ekonomilerdeki kurumların şiddetle, hızlıca ve çarpıcı bir şekilde nasıl başarısızlığa uğradığına şahit olduğumuz tarihteki bu anda ele aldıkları için kitabın editörü Ahsan Shafiq ve katkıda bulunan herkes takdiri hak etmektedir. İslam İktisadı Araştırma Merkezi (İKAM), bu kitapta yer alan eserlerin ilk kez sunulduğu atölye aracılığıyla kurumsallaşma konusunu gün ışığına çıkarmadaki rolü ve desteği ile takdir edilmeyi hak ediyor. Geçtiğimiz kırk yıl boyunca, bir İslam toplumunun ve ekonomisinin tasarımı için işlevsel bir vizyon üretme yaklaşımının son derece verimli olduğu inancıyla ideal İslam Toplumunu ve Ekonomisini anlamaya yönelik kurumsal yaklaşımı meslektaşlarımızla iş birliği içinde savunduk ve bu vizyonu çeşitli kitap ve makalelerde sunduk. Bu kitabın, İslam'ın ideal bir toplum ve ekonominin ortaya çıkması için gerekli gördüğü kurumsal yapı ile ilgili Müslüman akademisyenler arasında ortak bir uzlaşının sağlanmasının nihai hedefi doğrultusunda değerli bir rol oynayacağı umulmaktadır. İnşallah Ahsan Shafiq'in bu çalışması ve literatürdeki diğer benzer

çalışmalar, İslam'ın toplumu ve ekonomiyi örgütleme biçimini anlamaya yönelik kurumsal yaklaşım için bir araştırma gündemi tasarlamaya ve önermeye yardımcı olacaktır.

İlk olarak böyle bir araştırma gündeminin bileşenlerini neyin oluşturabileceği sorulabilir. Belki de en zor olanı birinci bileşen, ideal İslam toplumunun ve ekonomisinin kurumsal yapısını keşfetmek ve tanımlamak için İslam'ın birincil, ikincil ve üçüncül kaynaklarını araştırmaktır. Bu alandaki uzmanlar arasındaki fikir birliği kurumları, bir toplumdaki ve o toplumun ekonomisindeki bireysel ve ortak davranışları düzenleyen kurallar olarak tanımlamaktadır. Kurumsal bakış açısına sahip bir akademisyen, Kur'an'da kaynak tahsisinden toplumun yönetimine kadar toplumdaki bireysel ve ortak davranışların tüm yönlerini yöneten bir kurumlar veya kurallar ağı bulacaktır. Bunlar, Kur'an'ın belirlediği, tanımladığı ve tarif ettiği kuralların yanı sıra, kurallara uyumu mümkün kılmak için teşvik edici yapı ve uygulama özellikleridir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünnetiyle yaşamı boyunca bu kuralların çoğunu yorumlamış, açıklamış ve uygulamıştır. Bu iki kaynak, Kur'an'da öngörüldüğü gibi ideal bir toplumda ve o toplumun ekonomisinde kurumsal çerçevenin veya kurumsal yapının kavramsallaştırılması, tanımlanması ve inşası için araştırmanın temel kaynağını oluşturmaktadır.

İkincil kaynaklar, çağdaş toplumlar bağlamında bu kurallara mantıksal, felsefi, metafizik ve toplumsal düşünce bakış açısını katan Müslüman filozofların, ulemanın ve Müslüman düşünürler yazılarıdır. Alimler arasındaki dört kişini katkıları Kur'an'ın ideal vizyonunun anlaşılması bakımından öne çıkmaktadır: Al-lâme Muhammed İkbâl Lahori, Bediüzzaman Said Nursî, Malik bin Nebi ve eş-Şehîd Muhammed Bâkır es-Sadr (Rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecmaîn). Bu alimlerin hepsi Kur'an'a yaklaşma ve Müslüman toplumlarda kurulması gereken kurumsal yapıyı açıklama konusunda kurumsal bir bakış açısına sahipti. Hepsi,

Kur'an'a özgü olan ideal toplum ve ekonomi hakkındaki vizyona ulaşmak için toplumların uyması gereken kuralları ele aldı.

İdeal İslam ekonomisinin kurumsal yapısının incelenmesinde yardımcı olan üçüncül kaynaklar ise Batılı kurumsalcıların yazılarıdır. Bunlar arasında John R. Commons, Wesley C. Mitchell ve Clarence Ayers gibi eski kurumsal iktisatçıların yazıları yer almaktadır. Yeni kurumsalcılar arasında North, Williamson, Ostrom ve Acemoğlu gibi isimler önemlidir. Bu noktada İslam'ın, kesinlikle bu iki ekolün felsefesini ve mantığını paylaşmadığının bilincinde olmalıyız. Yine de İslam'ın toplumlara yönelik vizyonunun kurumsal yapısını ve ekonomik sistemlerini iletmede yararlı kavramlar ve terminolojiler geliştirmişlerdir. Dolayısıyla kritik dönemeç fikri, izlek bağımlılığı ve işlem maliyetleri gibi kavramların hepsi Müslüman düşünürlerin ideal toplumların kurumsal yapısını İslam'a göre ifade edebilmeleri için anlamlı bir çerçeve oluşturmaktadır.

Çağdaş kurumsallığın bazı modelleme kavramları bile Müslüman araştırmacılar için faydalıdır. Örneğin, âlimlerimizin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri, Allah'ın (cc) öngördüğü davranış kuralları ile Müslümanların bunlara ne ölçüde uydukları arasında oluşan önemli boşluğun nedenlerini araştırmaktır. Bu bağlamda Acemoğlu ve meslektaşları tarafından üst kurumların neden alt kurumları toplum dışına çıkaramadıklarını sorgulayan türde bir soru yöneltilmiştir. Ortaya koydukları model yapısı, kural-talimat ve kural-uyum arasındaki uçurum sorusuna analitik yanıt verme çabası noktasında yapıcıdır.

Kurallar, teşvik yapısı ve yaptırım özellikleri Kur'an ve Sünnet'ten çıkarıldıktan ve yukarıda bahsedilenler gibi önceki Müslüman alimlerin yazıları ve felsefi metafizik söylemleri kullanılarak açıklandıktan sonra, Müslüman iktisatçılar veya kurumsal bakış açısına sahip araştırmacılar bu kurallara uyulması açısından ekonomik çıkarımlar yapabilirler.

Böyle bir kurumsal bakış açısı, Allah'ın (cc) Kur'an'da öngördüğü kurallara uymanın toplumdaki belirsizliği azalttığını, beklentileri güvenceye aldığını, işlem maliyetlerini düşürdüğünü, sosyal dayanışma ve uyumu artırdığını, İslam toplumu içinde iş birliği, koordinasyon ve olumlu kitlesel eylemi mümkün kıldığını gösterecektir. Sonuç olarak Allah'ın (cc) öngördüğü kurallara uymak, bireysel ve toplumsal yaşamın manevi yönünü ihmal etmeden verimli bir ekonomi üretmektedir. Başka bir deyişle, bu kurallara itaat ederek uygulamak, maddi olarak müreffeh ve manevi olarak sağlıklı bir yaşam sağlar; Kur'an'da açıklandığı gibi hayat Tayyib (iyi hayat).

İdeal İslam ekonomisinin tanımlanmasında ve faaliyete geçirilmesinde önerilen kurumsal perspektif paradigmasının son kaynağı, araştırmacıların Müslüman toplumlardaki temel gerçekleri veya koşulları, Malik bin Nebi'nin 'turab' olarak adlandırdığı şeyi, araştırması, talimat ile uyum arasındaki uçurumun ve Kur'an'ın öngördüğü ideal ekonomi ile Müslüman toplumlarda faaliyet gösteren gerçek ekonomi arasındaki uçurumun kapsamını ve gücünü belirlemesidir. Bu dört kaynağa dayanarak Müslüman düşünürler ve araştırmacılar, boşluğu kapatmak için yetkililere uygulayabilecekleri politika önerileri sunabilirler.

Bu başlık vesilesiyle İKAM'a ve 8. İslam İktisadı Atölyesi'ne katkıda bulunan diğer kuruluşlara desteklerinden dolayı teşekkür ediyor ve Müslümanlar için Allah (cc) tarafından emrolunan ideal toplum ve ekonominin kurumsal yapı iskelesini tamamıyla inceleyebilmek amacıyla yaptıkları bu geniş kapsamlı araştırma gündemindeki çalışmalarına devam edebilmeleri temennisi ile Allah'a (cc) dua ediyorum. Âmin!